

İKTİSATÇILAR KÜRESEL KRİZİ NEDEN TAHMİN EDEMEDİ?

Prof. İhsan Işık

**Rowan Üniversitesi Öğretim Üyesi & Amerikan Türk
Ticaret Odası (ATCOM) Başkanı**

Lehman Brothers'ın iflasının ikinci yıldönümünde medyada "krizden nasıl çıkılacağı konusunda ulema ihtilafa düştü" başlıklı bir haber yer aldı. Haberde dünyaca ünlü ekonomik otoriteler kriz konusunda farklı farklı görüş beyan ediyordu. Ekonomistler çıkış yolunu tam kestiremedikleri gibi, yeryüzünün bu en büyük ikinci mali krizini öngörememekle, hatta bu krize neden olmakla suçlanmaktadırlar. Bunlar ciddi ithamlardır ve mesleğin itibarını derinden sarsmaktadır. Halbuki, daha düne kadar ekonomistlerin halk nezdinde politikacıardan daha güvenilir bir yeri vardı. Nitekim, 27 senedir Amerikan ekonomisi, motoru kızdırmadan (enflasyonsuz) aralıksız büyüyünce, kimi otoriteler yeni bir paradigmadan (ekonomik mucizeden) bahsetmeye ve direksiyon başındaki zata "ilahi güçler" atfetmeye başlamıştı. Reagan dahil 4 başkan eskiten eski FED Başkanı Greenspan, ancak son kullanma tarihi 2006'da 80 küsur yaşındayken malulen emekli edilmişti. Greenspan bir Cumhuriyetçi olmasına rağmen, Demokrat Bill Clinton bile onu görevinden alamamıştı. Hatta, Senatör John McCain onu ülke için 'vazgeçilmez' ilan etmişti: "Eğer Greenspan bir gün ölürse, ABD başkanı onun yere yıkılmasına izin vermemeli, cesedinin koluna girmeli ve yüzüne de bir çift siyah gözlük takmalıdır!" Kriz öncesi ölmesine bile izin verilmeyen Greenspan, kriz sonrası -bir çok diğer ekonomik şöhret gibi- itibar infazından kurtulamamıştır.

Peki, ekonomistlerin bu hızlı şöhret erozyonunun sebepleri nelerdir? En barizi, ekonomistler arasındaki 'kakafoni', yani dağınık görüntüdür. Medyaya bakıldığında ekonomistlerin bir çok konuda ihtilaf ettiği görülmektedir. Bu durum aslında tescillidir. American Economic Review'deki bir araştırmaya göre, 16 önemli ekonomik mesele arasında ekonomistlerin %90 hemfikir olduğu sadece 3 konu vardır. Bu bir yerde normaldir, çünkü ekonomi bir sosyal bilimdir. Sosyal bilimler, insan davranışını anlamaya ve tahmin etmeye çalışır. Fizik, kimya gibi tabii bilimler ise cansız maddeleri inceler. Bu tür maddeler, doğa kanunlarına tabidir ve tutarlı davranış gösterirler. Bir kibriti çakar ve kuru bir kağıda tutarsanız, yandığını görürsünüz. Ekonominin konusu insandır. İnsansa hür irade sahibidir ve pek öyle öngörülür hareket etmez. İşkence yaparsınız, bazısı çözülür ve konuşur; bazısı ise ölümüne direnir. Hatta, aynı kişi işkenceye farklı zamanlarda farklı tepki de gösterebilir. Bu yüzden, ekonomi gibi sosyal bilimlerde öngörü yaparken hata payının büyük olması normaldir.

MIT hocası Andrew Lo'nun bir çalışmasına göre, temel bilimlerde 3 temel kanunla madde davranışının %99'unu tahmin edebilirken, finasta, 99

kanunla insan davranışlarının ancak %3'ünü kestirebilirsiniz. Nitekim, IMF'nin bir araştırmasına göre, ekonomistler, 1990'larda peydah eden 60 milli krizin ancak %3'ünü bir yıl öncesinden bilebilmiştir. Tahmin ettikleri krizlerin de, tam şiddetini kestirememişlerdir. Bunun için ekonomistleri idam insafsızlık olur; ekonomi geen bir bilimdir; řu anki bilgi birikimimizle ancak bu kadar biliyoruz. Modern trafik sistemi ve nitelikli polisler e rağmen kazaları tamamen nleyebiliyor muyuz? Ayrıca, sadece olan kriz ve kazaları görüyoruz, ya nlenenler? Her durumda, ekonomistlerin işi hiç kolay değil. Bir kere ekonomi, laboratuarsız, deneysiz bir bilimdir. Bir laboratuvar çalışmasında, her şeyi kontrol eder, sadece bir faktörün değişmesine izin verir ve onun denek üzerindeki etkisini ölçersiniz. Ekonomide böyle kontrollü deneyler yapmak imkansız gibidir. Gerçek hayatta, kontrolsüz milyonlarca deney olmaktadır. Her kriz, aslında böyle bir deneydir. Hepsi bir sonraki kriz için bir ders hükmündedir. Ancak, iyi bir ders çıkarabilmek için, daha çok gözleme ve derin analizlere ihtiyaç vardır. ABD'de meydana gelen her uçak kazasından sonra hadiseyi etraflıca inceleyen bir "Ulaştırma Güvenlik Kurulu" vardır. Benim de paylaştığım bir görüşe göre, dünyada vaki olan her krizin nedenlerini (hemen kriz sonrası) derinlemesine inceleyecek ve gerekli dersleri çıkaracak milli ve uluslararası "Ekonomi Güvenlik Kurullarına" ihtiyaç vardır.

Bazı hallerde, ekonomistler arasındaki genel ihtilafların arka planı 'masumdur'. Bir görüş bildirirken, ekonomistler değişik kıstaslar kullanabilirler; bu da farklı sonuçlar doğurmaktadır. Mesela, enflasyon bir önceki seneye göre düşüktür ama on sene öncesine göre yüksektir. Ayrıca, ekonomistler bazen "kısa dönemi" mi, yoksa "uzun dönemi" mi kastettiklerini belirtmeyebilir. Mesela, vergi kesintileri, kısa dönemde harcamaları, uzun dönemde yatırımları teşvik eder. Bazen ekonomistler, herkes gibi kibirlerine yenik düşer, bilmediklerini itiraf etmezler. Halbuki, henüz araştırma halindeki bir çok yeni meselede mutlaka belirsizlikler ve ihtilaflar mevcuttur. Nitekim, Greenspan bile, "döviz hareketlerini tahmin etmek zar atmaktan farksızdır" itirafını yapar. Bazen itiraf da fayda etmez. Eski FED başkanlarından Sherman Maisel, "eşitli yerlerde konuşma yaparken en zorlandığım konu, insanları bizim para hakkında o kadar da çok şey bilmediğimize ikna etmeyi" der. Ayriyeten, ekonomistlerin bazen ihtilafta olmasını kamuoyu teşvik eder. Mesela, bir çok ekonomist "enflasyonun arkasında sendikaların olduğu" görüşüne katılmaz. Ancak, sendika düşmanı kesimler bu görüşü iddia edecek bir "gönüllüyü" bir türlü bulurlar. Bazen de ekonomistler arasındaki ihtilaflar medya tarafından abartılır. Bunda sansasyon saiki olabileceği gibi, bazen de habercilik gereği böyledir. Bir haberin dengeli olması için, genelde bir mevzu hakkında farklı görüşlere gerek duyulur. Halbuki, o konuda hakim bir konsensüs olabilir. Ekonomistler ayrıca o toplumun bir parçasıdır; tuttıkları bir takım, destekledikleri bir parti vardır. Dolayısıyla, dünya görüşleri ve değerleri 'tarafsız' bakışlarını etkileyebilir. Dahası, ekonomide de "mezhepler" vardır. Her ekonomik mezhebin içtihatları da farklıdır. 'İmam Smith' mezhebine bağlı olanlar, krizden çıkış için piyasa bazlı reçeteler, 'İmam Keynes' mezhebine bağlı olanlarsa, devlet bazlı reçeteler yazar.

Bu kriz göstermiştir ki, ekonomi otoriteleri bazı gelenekleri ve varsayımları gözden geçirmelidir. Mesela, konut piyasalarında bir balon şişerken merkez bankaları seyirci kalmıştır. Gerekçeleri, görev tanımlarında “balon veya köpük patlatmak” olmadığıdır. Amerikan FE’inin, kanunca verilen iki ana görevi vardı; enflasyonla savaş ve ekonomik büyüme. Avrupa ve Türkiye merkez bankalarınınsa temel görevi enflasyonu kontrol etmektir. Kimilerine göre, merkez bankaları kafayı sadece enflasyona takmışken, burunlarının önünde şişen balonu görmemişlerdir. Halbuki son yıllarda görölen ekonomik krizlerin arkasında hep bu tür varlık balonları yatmaktadır. “Balon körlüğü” bir nedeni, ekonomistlerin varlık fiyatları konusunda piyasalara kayıtsız şartsız “amentüsüdür”. Merkez bankalarının kullandığı modellerin ekseriyetinde, “etkin piyasalar teoremi” hakimdir. Yani, piyasalar varlıkları fiyatlandırırken her türlü ilgili bilgiye sahiptir. Piyasalar adildir; bir şeyi fiyatlarken tam ortadan vururlar. Dolayısıyla, varlık balonu diye bir şey yoktur! Olsa da, akıllı yatırımcılar yapay olarak aşırı değerlenmiş varlıkları satar, hemen balonu patlatırlar. Ancak, Harvard ekonomisti Andrei Shleifer’in belirttiği gibi, bazen akıllılar rüzgarı tersine döndüremez; çünkü bu çok maliyetli olabilir. Bu şartlarda, rasyonel yatırımcılar, ‘çılgnılığa’ direnmek yerine, ondan istifade etmeye çalışır. Nitekim, dans ettiği için sonradan şişinden kovulan Citibank’ın eski müdürü Chuck Prince “müzik çalmaya devam ettikçe, dans etmek zorundasın. Biz hala dans ediyoruz!” demişti. Belki bu noktada sıkı bir ebeveyn disiplini gerekiyordu; zira “en iyi merkez bankaları, parti en şiddetiyle devam ederken, içki şişelerini insanların önünden alabilendir”. Ancak merkez bankaları, çılgnılığı sadece seyretti; çünkü çocuklarına çok güvendi.

Ekonomi biliminin bir handikabı artık “salon edebiyatına” dönüşmesidir. Einstein’ın, “matematikçiler, görelilik kuramına el attıktan sonra, ben kendi kuramımı tanıyamaz hale geldim” dediği rivayet edilir. Aynı şekilde, ekonomi bilimi de matematik ve fizikçilerin istilasına uğramıştır. Bugün derin matematik modeller içermeyen hiç bir makale saygın bir ekonomi dergisinde yayın şansı bulamaz. Yayınlananları da bir avuç insan ancak okur ve anlayabilir. Bu modellerin temel varsayımı, insan davranışlarının tutarlı ve tahmin edilebilir olduğudur. Bir yerde, ekonomistlerde “fizikçi takıntısı” vardır; onlar gibi yüksek matematikle duyarlı öngörüler yapmak isterler. Halbuki, makroekonominin ata babası Keynes “ister şahsi, ister siyasi, ister ekonomik olsun, insan davranışlarını sadece matematik öngörülere dayandırmazsınız, çünkü bu tür hesaplamaların [sosyal bilimlerde] temeli yoktur” der. Bu gerçektir, modern ekonomistler arasında göz ardı edilmektedir; bir çoğu hala mükemmel öngörüler peşindedir. Mesleğin duayenlerinden Frederick Hayek “ben ekonomik tahminlere göre hareket edip para kazanan çok az; fakat tahmin satarak para kıran çok insan gördüm” der. Nitekim, bulgular göstermektedir ki, mükemmel tahmin diye bir şey yoktur ve olamaz. Aksi takdirde, 1970’den beri dünyada cereyan etmiş banka merkezli en az 124 krizi doğru tahmin edebilir ve önleyebilirdik.

Nobel ödüllü ekonomist Paul Krugman “son 30 yıldır okullarda dayatılan ekonomi öğretilerinin bir zaman kaybı olduğunu, faydalı olmak yerine, zararlı hale geldiğini” iddia etmektedir. Gerçekten, ekonomi biliminin ruhu çalınmıştır; meslek adeta makineleştirilmiştir. Malthus’tan sonra, “ölümcül bilim” diye zaten kötü şöhret salan bu güzelim alan, kup kuru, hissiz, maneviyatsız, materyalist bir hal almıştır. Halbuki, tarihte bu alanda çığır açan araştırmalar, genellikle sayısal (mekanik) değil, kavramsal (sezgisel) olmuştur. Bu yüzden New York Üniversitesi hocalarından Roman Frydman “ekonomistler olarak tamam sayısal yöntemleri kullanalım, ancak bununla kalmayıp tarih de çalışalım, hislerimize ve muhakemelerimize güvenelim” demektedir. Eskiden, alimler hem dini, hem beşeri, hem tıbbi, hem matematik, hem astronomi alanında yücelmiş feylesof kimselerdi. Şimdi ise, akademisyenler, bırakın alt kattaki veya yan binadaki diğer akademisyenleri, kapı komşusu meslektaşlarının ne yaptıklarını bilemez hale gelmiştir. Doğrudur, uzmanlık daha derinleşmemize yaramıştır; ama daldıkça yüzeyden kopmuş, gayemizi unutmuş, büyük resimdeki yerimizi kaybetmişizdir.

1990’larda ODTÜ’de okurken “mühendislik bilimleri” diye entegre bir bölüm vardı. Sanırım, gayesi teknik bir şirkette çalışan değişik mühendisleri koordine edecek ara eleman yetiştirmektir. Belki bölüm zamanın ötesindeydi, çünkü sonra kapandığını duydum. Halbuki şimdiki eğilim, tam bu yöndedir. Bazı okullarda, bir dersi değişik alanlardan bir kaç hoca öğretmektedir. Mühendislikte ekol olan Georgia Tech Üniversitesi’nin rektörü, gerçek hayatta beraber çalıştığı en başarılı mühendislerin, zamanında en iyi öğrenci olanların değil, yaratıcı düşünmeyi becerenlerin olduğunu fark etmiş, ve mühendislik bölümlerine kabul şartları arasına iyi matematik yanında, bir müzik aleti almış olmayı, bir koroda söylemiş olmayı ve bir takımında oynamış olmayı getirmiştir. Aynı okul, bilgisayar eğitimini tamamen revize etmiş, saf bilgisayar yerine, ‘bilgisayarlı iletişim’, ‘bilgisayarlı istihbarat’, ‘bilgisayarlı işletme’ gibi entegre programlar oluşturmuştur. Ekonomide de “davranışsal ekonomi” adında, psikolojiden oldukça beslenen yeni bir akım doğmuştur. Bu cereyan, insana şaheser bir bilgisayar muamelesi yerine, “normal” insan gibi davranan ve ümit vadeden bir bilim dalıdır. Bu krizi tahmin edebilen bir kaç kişiden birisi, bu akımın öncülerinden Yale Üniversiteli Robert Shiller’dir. Tarih bir deneyler deposudur. Hatta, bazı işletme okulları, müfredatlarına tarih derslerini almaya başlamıştır. Geçen sene Lehman’nın batışını bu gazetede “Sultan Bernanke ve Yeniçeriler” adlı makalede Osmanlı tarihiyle tahmin etmiştim. Ekonomi “ölümcül bir bilim”, tarihsel “ölülerin hikayesi” olabilir. Ancak, alabilene ölümlerde diriler için çok büyük dersler vardır. Yoksa, tarih neden ikide bir tekerrür etsin...